

Интерконекција на гасовод Северна Македонија - Грција

СВА, ажурирање на физибилити
студија, Оцена на влијанието врз
животната средина и социјалните
аспекти, основен проект и тендерска
документација

Дополнителен извештај за ОВЖССА

Додаток II

Дополнителен извештај за оцена на влијанието врз
културното наследство

Финален извештај

Август, 2022 год.

This project is funded
by the European Union

Техничка помош за поврзување во Western
BalkansEuropeAid/137850/IH/SER/MULT

Содржина

1	Вовед	Error! Bookmark not defined.
1.1	Историјат	Error! Bookmark not defined.
1.2	Гасоводна делница Северна Македонија - Грција (Коридор на проектот)	Error! Bookmark not defined.
1.3	Локации на културно наследство долж трасата на гасоводот	Error! Bookmark not defined.
2	Применета методологија за подготовка на ОВН	Error! Bookmark not defined.
2.1	Извори на податоци	Error! Bookmark not defined.
2.2	Бази на податоци	Error! Bookmark not defined.
2.3	Теренски истражувања	Error! Bookmark not defined.
2.4	Дополнителна методологија за оцена на влијанието	Error! Bookmark not defined.
3	Дополнително резиме на оцената на влијанието врз културното наследство	Error! Bookmark not defined.
4	Мерки на ублажување	Error! Bookmark not defined.
5	Најзначајните археолошки локалитети во Гевгелија, Богданци, Неготино и Демир Капија	Error! Bookmark not defined.
6	Библиографија	Error! Bookmark not defined.
7	Додаток: Дополнителна оцена на влијание - Археолошки локалитети долж трасата на гасоводот	Error! Bookmark not defined.

Извршно резиме

Дополнителната оцена е направена како резултат на реализацијата на проектот за изградба на магистрален гасовод – Делница Северна Македонија – Грција. Поточно, направена е поради потребата од утврдување на влијанието што новоизградениот гасовод ќе го има врз социјалните, културните и природните вредности на регионот. Со оглед на фактот дека културното наследство е важен фактор за регионот, на сите можни влијанија (позитивни и негативни) треба да им се пристапи со посебно внимание. Според тоа, овој извештај има за цел да ги предвиди и регистрира таквите влијанија врз културното наследство. Планираниот гасовод ќе се гради во рамките на просторот во општините Гевгелија, Богданци, Неготино и Демир Капија.

Интегрираното управување со културното и природното наследство се врши според националното законодавство, утврдени и дефинирани стратешки документи, анализи и извештаи, како и библиографски единици поврзани со наследството на регионот. При изготвувањето на Оцената на влијанието врз наследството (ОВН) сите тие се земаат предвид, како и други објавени и необјавени извори на податоци, кои се однесуваат на наследството на регионот и неговото управување.

Покрај работата на кабинетот за подготовка на Оцената на влијанието на наследството (ОВН), истражувачкиот тим пристапи кон теренски студии со цел да се соберат релевантни и актуелни податоци, како и мапирање и визуелизација на засегнатите културни локалитети и објекти.

Како општа основа за развојот на ОВН, беше земен моделот на упатства на ICOMOS на кој треба да се засноваат ваквите извештаи. Оцената на влијанието врз наследството ја следи методологијата претставена во Дополнителниот извештај за ОВЖССА, и се состои од оцена и евалуација на чувствителноста на рецепторите (значајноста на локацијата/вредноста/локалитетот), како и оцена и евалуација на влијанијата поврзани со изградбата на гасоводот. Различните оценки на вредностите и влијанијата се изразени преку одредени дескриптори на критериуми кои се движат од „незначително“ до „многу високо“ за рецепторите или од „нема промена“ до „висока“ за големината на влијанијата.

Утврдените категории на оценување беа предмет на вкрстување, со што се дефинираше значењето на влијанието на секоја од разгледаните локации или вредности и влијанијата врз нив. Потребно е да се дефинираат овие варијабли со цел да се утврди загрозеноста на вредноста на регионот со планираната изградба на гасоводот.

Оцената на влијанието врз наследството опфаќа два периода и тоа: период за време на изградбата и период на работа на гасоводот. По деталната анализа на планираната траса, заклучокот беше дека нема значајно културно наследство кое е поблиску од 50 метри од планираната траса. Тоа значи дека ваквиот имот не би бил загрозен или оштетен при изградбата или работата на гасоводот. Свкупниот притисок врз културното наследство се проценува дека е занемарлив до умерен.

Интегритетот и автентичноста на регионот ги инкорпорираат сите културни и природни добра (Културен пејсаж) во една нераскинлива целина. Со оцената е утврдено дека интегритетот и автентичноста на наследството не се загрозени.

Сите мерки што ги предлага ОВН ќе бидат во согласност со постојната законска регулатива за заштита на културното наследство (Закон за заштита на културното наследство, Правилник за археолошки истражувања).

Вовед

Историјат

Дополнителната оцена на влијанието врз наследството има за цел објективно да ги процени влијанијата на планираниот магистрален гасовод, делница Северна Македонија - Грција. Проектот ќе се реализира на територијата на Гевгелија, Богданци, Неготино и општина Демир Капија и ќе бара пренамена на државното земјиште и експропријација на приватно земјиште. Трасата на делот за магистрален гасовод (Северна Македонија - Грција) поминува низ заштитеното подрачје на културното наследство во регионот.

Во согласност со националната регулатива беше подготвена и нацрт-оцена на влијанието врз животната средина и социјалните аспекти (ОВЖССА), заедно со соодветна оцена на влијанијата врз биолошката разновидност и културното наследство во регионот, кои се поставени според насоките на ЕК и Конвенцијата на Обединетите нации за заштита на културното и природното наследство.

Гасоводна делница Северна Македонија - Грција (Коридор на проектот)

Предложената траса на гасоводот е како што следува:

Трасата започнува на 4 километри источно од граничниот премин Богородица кај селото Кирјаница заобиколувајќи го селото Стојаково. Понатаму гасоводот го минува локалниот пат Стојаково – Богородица и на 4+500 км се приближува до гасоводот Солун-Скопје. На 7 + 000 км гасоводот поминува преку регионалниот пат Гевгелија-Богданци и реката Вардар на 8 + 500 км;

На делницата од 12 + 500 км до 15 + 000 км трасата минува покрај селото Прдејци од неговата јужна страна, поминувајќи ја меѓународната железница и автопат Скопје – Гевгелија, гасоводот и локалниот пат Негорци – Прдејци. Понатаму, гасоводот ја преминува реката Кованска и уште една раскрсница од десната страна со гасоводот;

Почнувајќи од км 16+000, гасоводот влегува во ридско-планинската област оддалечувајќи се од гасоводот и заобиколувајќи го каменоломот во месноста Доламаре. Гасоводот се вкрстува со реката Зуица, поминувајќи ги локалните ридови (Било, Голи Рид, Маслински Рид) приближувајќи се до гасоводот и ја преминува реката Стара Река (Петрушка Река) на 30+000 км;

Почнувајќи од км 30 + 000 до км 51 + 000, трасата обично минува низ планински терен во близина на премините на гасоводот на неколку места (км 31 + 500; км 32 + 000; км 36 + 000; км 37 + 500; 38 + 500 км; 47 + 300 км; 48 + 800 км и 50 + 500 км). На овој дел од трасата гасоводот е на највисока кота од 877 m надморска височина; и

Понатаму, трасата на км 53 + 000 ја преминува реката Бошава на кота од 120 мнв. и продолжува западно од градот Демир Капија по што на ридски терен поминува низ областа Големобрдо и Бугдешна Глава. Гасоводот од источната страна го заобиколува селото Пржедево.

Локации на културно наследство долж трасата на гасоводот

Се смета дека на подрачјето на општините Гевгелија, Богданци, Неготино и Демир Капија регистрирани се и евидентирани повеќе од 250 археолошки локалитети.

Од 250 регистрирани и евидентирани археолошки локалитети, 21 се наоѓаат во близина на предложената траса на гасоводот; 13 од 21 локалитет може да бидат потенцијално погодени од

изградбата на предложениот гасовод. Сите 13 локалитети се запишани во регистрите на Националниот конзерваторски центар на Република Македонија и во Заводот за заштита на културното наследство и Музеј Струмица и имаат рекорден број. Овие 13 локации се наведени во табелата подолу; дополнителни детали за сите 21 локација се дадени во Додаток 1.

Табела 0-1 Потенцијално погодени археолошки локалитети долж трасата

	Назив и локација	Вид/период на локацијата	Близина до проектираниот гасовод / стационожа
	Општина Гевгелија		
1.	Голи Рид – с.Смоквица	Населба / доцноримски	50 m / Km 19+500 – 20+200
2.	Главница – с.Прдејци	Населба / енеолитски и римски; Црква и некропола/ Средновековен	50 m / Km 15+500
3.	Керамидарница – с.Прдејци	Населба од доцно бронзено доба	50 m / Km 11+00
4.	Градиште – с.Габрово	Средновековна тврдина	100 m / Km 27+00
	Општина Демир Капија		
5.	Црквиште – с.Дрен	Црква и населба/ доцноримски и средновековен	50 m/ Km 48+900
6.	ОризарскиГробишта – с.Дрен	Населба/ Доцно средновековен	400 m/ Km 50+300
7.	Падината – с.Чифлиг	Населба/римски и доцноримски	400 m/ Km 51+000
8.	Илимов Рид - с.Чифлиг	Населба / доцноримски	300 m/ Km 51+700
9.	Свети Атанасиј - с.Чифлиг	Ранохристијанска црква/ доцноримски – рановизантиски	100 m/ Km 52+500
10.	Оризарско Поле – СтароСело – Модра Стена – Бесвичко Поле - с.Чифлиг	Доселеници и некропола / Римски и доцноримски	50 m/ Km 52+500-53+000
11.	Бо(у)гдашна (Богатишина) Глава – с.Прждево	Населба / железно доба	50 m/ Km 59+000
	Општина Неготино		
12.	Атанасица – с. Тремник	Населба и некропола/ Доцен средновековен	50 m/ Km 61+500
	Општина Богданци		
13.	Рудина – Шипков Дол –с. Стојаково	Населба од хеленистичко време и некропола од доцната антика	50 m / km 5+000

Забелешка: Согласно Законот за заштита на културното наследство, „заштитените“ локалитети на културно наследство добија валоризација со која се пропишува степенот на заштита, додека „регистралираните“ локалитети се идентификувани на терен, но допрва треба да се евидентираат во официјалниот Државниот регистар за културна заштита и треба да добијат валоризација.

Применета методологија за подготовка на ОВН

Извори на податоци

Објавени податоци

Официјалните документи кои го поткрепуваат овој проект и се во рамките на Република Северна Македонија се следните:

- **AKRN 1996** = Археолошка Карта на Република Македонија том. 1, одг. ур. Цветан Грозданов и др. Скопје: МАНУ, Музеј на Македонија – Археолошки оддел.
- **Hald 1917** = Hald, Karl. 1917. *Auf den Trümmern Stobis*. Stuttgart.
- **Hahn 1867**= Hann, Johann Геилинг von. 1867. *Reuse durch die Gebiete des Drin und Wardar*. Wien.
- **Lilčić**= Лилчиќ, Виктор. 2008. „Три тврдини на македонските кралеви кај Демир Капија“, Македонско Наследство год. год. IX, бр. 33: 2-26.
- **Keramitčiev 1961**= Керамидчиев, Апостол. 1961. „Белешки од рекогносцирањето во Струмичкиот Базен и по долината на Вардар“. *Зборник на Археолошки музеј Скопје* том III, 111-117.
- **Mandić 1986**= Мандиќ, Милоје. 1986. „Прилог кон проучувањето на некрополите од средниот век и раниот турски период во Македонија“. Во *Зборник посветен на Бошко Бабиќ, 147-150*. Прилеп : Институт за истражување на старословенската култура – Прилеп.
- **Mikulčić 2002**= Mikulčić, Ivan. 2002. *Spätantike und Frühbyzantinische Befestigungen in Nuludmakedonien : Städte – Vici – Refugien – Kastelle*. München : VERLAG, C. H.
- **Papazoglu 1957** = Папазоглу, Фанула. 1957. *Македонски градови у римско доба*. Скопје: Сојуз на друштвата за антички студии на Македонија; Филозофски факултет.
- **Radovanović 1924**= Радовановиќ, Војислав. 1924. „Тиквеш и Рајец : Антропогеографска испитувања“, во *Насеља и порекло становништва (књига 17)*, уредник Јован Цвијић. Београд : СКА.
- **TIR** = *Tabula [Tabula] imperii romani: K 34 Sofia. Naissus - Dyrrhachion - Scupi - Serdica – Thessalonike*. Ljubljana: Römisch-Germanische Kommission, 1976.
- **Vinčić 1996** = Винчиќ, Живојин. 1996. **1000 години антика во тиквешката. Неготино : Собраниена Општина Неготино, 1996.**

Необјавени податоци

- Просторен план на Република Македонија, Министерство за животна средина и просторно планирање, 2011

Бази на податоци

- Инфраструктурен и основен проект за изградба на магистрален гасовод, делница Грција – Северна Македонија

Теренски истражувања

За да се анализира трасата на гасоводот и неговата корелација со регистрираните, но и евидентирани археолошки локалитети и објекти, неколку теренски истражувања долж трасата се спроведени од страна на експертите за културно наследство.

Дополнителна методологија за оцена на влијанието

Дополнителната оцена на културното наследство ја следи методологијата претставена во Дополнителниот извештај за ОВЖССА. Дополнителната оцена го разгледа потенцијалното влијание на планираната изградба на гасоводот врз одредени рецептори (културни вредности од различни видови), како и влијанието врз севкупните културни вредности на регионот. Оцената вклучува професионална евалуација на поединечните културни локалитети и вредности кои се наоѓаат во близина на планираната траса и кои директно или индиректно може да бидат засегнати од нејзината изградба.

Поточно, тоа е оцена на чувствителноста на рецепторот изразена со одредени дескриптори за критериуми. Чувствителноста на рецепторите има пет нивоа, од „незначителна“ до „многу висока“. Магнитудата на ударот се движи од „без промена“ до „висока“.

Утврдените категории на оценување беа предмет на вкрстување, со што се дефинираше значењето на влијанието на секоја од разгледаните локации или вредности и влијанијата врз нив. Дефинирањето на овие варијабли е потребно со цел да се утврди загрозеноста на вредноста на регионот со планираната изградба на гасоводот. Се користат пет категории (многу високо, високо, умерено, ниско и незначително) за оцена на значењето на секое влијание.

Објаснувањето на чувствителноста на рецепторите или секој од дескрипторите на критериумите е прикажано подолу.

Чувствителност	Типични дескриптори на критериуми
Многу висока	Многу голема важност и реткост, меѓународен обем и многу ограничен потенцијал за замена
Висока	Голема важност и реткост, национално ниво и ограничен потенцијал за замена
Средна	Високо или средно значење и реткост, регионален размер, ограничен потенцијал за замена
Ниска	Ниско или средно значење и реткост, локален размер
Занемарлива	Многу мала важност и реткост, локално ниво

Покрај одредувањето на чувствителноста на рецепторот, беше анализирано и значењето на влијанието. Поточно, влијанието што ќе го има изградбата на гасоводот врз рецепторите (неговите опипливи и визуелни елементи). Оттука, резултатот беше комплетен попис на културното наследство во дадениот простор, како и избран број од сите локалитети и ресурси кои беа во опасност да бидат оштетени во помала или поголема мера. Дополнително, беа вклучени оние рецептори и нивните влијанија кои се наоѓаат во близина на трасата на гасоводот и имаат минимално значење за локалното население, или туристите како дел од нивната културно-туристичка понуда (посета на локална црква, славење локални обичаи, прослави, гозби и така натаму).

Опипливиот елемент на рецепторите или влијанието врз нив се нарекува згради и материјали. Тоа се однесува на формата и дизајнот на вредноста, материјалот од кој се направени, земањето предвид дали влијае на нивната содржина, функционалност и пристапност за туристите, патниците, посетителите или локалното население, како и на традициите и настаните поврзани со зградите и локалитетите долж трасата.

Во предвид беа земени и визуелните аспекти кои се поврзани со контекстот и поставките, особено културниот пејзаж и како да се заштити пределот при изградбата на гасоводот.

Оперативните и визуелните аспекти на културните вредности се утврдени според Оперативните упатства за имплементација на Конвенцијата за светско наследство (УНЕСКО јули, 2013 г.).

Згради и материјали	форма и дизајн
	материјали и супстанција
	функција и пристапност
	традиција и настани поврзани со градби (цркви) во населените места кои се наоѓаат покрај гасоводот
Контекст и поставка	културен пејзаж

Влијанието може да се оцени во однос на нивото на влијание – големината на влијанието на двата аспекта на рецепторот (згради и материјали – опиплив аспект и контекст и поставка – визуелен аспект). Оценувањето на влијанието се состоеше од професионално расудување од страна на експертите во нивните области. Нивото на магнитуда варира од „без промена“ до „високо“.

Најниското ниво означува дека не постои ризик од непосредно или индиректно негативно влијание врз ресурсот и неговите делови или елементи и во иднина неговата вредност (поединечна или како дел од вкупната вредност) нема да се намалува. Истото важи и за позитивните ефекти, односно споменатата конструкција нема да придонесе за зголемување на вредноста на ресурсот (индивидуална или како дел од вкупната вредност). Највисоката оценка на големината на влијанието се однесува на највисокото ниво на промена што ќе се случи на културниот ресурс во позитивна или негативна смисла. Двете крајности можат да бидат: целосно губење на културната вредност, или опустошување и распаѓање до бескорисност и неповратна штета; или од друга страна, целосна структурна реставрација и подобрување на квалитетот.

Следната табела ги прикажува различните нивоа на големина и нивниот опис според дескриптори на критериуми.

Магнитуда	Типични дескриптори на критериуми
Висока	Губење на ресурси и/или квалитет и интегритет на ресурсите; сериозно оштетување на клучните карактеристики, карактеристики или елементи (Несакано)
	Големи размери или големо подобрување на ресурсите; обемна реставрација или подобрување, големо подобрување на квалитетот (Корисно)
Средна	Загуба на ресурси, но не влијае на интегритетот, делумно губење/оштетување на клучните карактеристики или елементи (Несакано)
	Придобивка или додавање на клучни карактеристики или елементи; подобрување на квалитетот (Корисно)
Ниска	Извесна мерлива промена во атрибутите, квалитетот или ранливоста, мала загуба или промена на една (можеби повеќе) клучни карактеристики или елементи (Несакано)
	Мала корист или додавање на една (можеби повеќе) клучни карактеристики, карактеристики или елементи, некое корисно влијание или намален ризик од појава на негативно влијание (Корисно)
Занемарлива	Многу мала загуба или штетна промена на една или повеќе карактеристики или елементи (Несакано)
	Многу мала корист или позитивно додавање на една или повеќе карактеристики или елементи (Корисно)
Нема промена	Занемарлива загуба или штетна промена на една или повеќе карактеристики или елементи (Несакани)

Магнитуда	Типични дескриптори на критериуми
	Занемарлива корист или позитивно додавање на една или повеќе карактеристики или елементи (Корисно)

На крајот од овој процес се вкрстуваат двете дефинирани категории за утврдените културни вредности. Двете променливи се чувствителноста на рецепторот и магнитудата на влијанието. Комбинацијата на овие два елементи на оцената се нарекува доделување на значење на влијанието. Бидејќи има два аспекта за влијанијата, повторно ќе имаме две вредности на оцената.

Следната табела ги прикажува категориите на значајни влијанија. Тие се резултат од вкрстувањето на чувствителноста на два рецептори и магнитудата на влијанието:

		МАГНИТУДА НА ВЛИЈАНИЕТО (СТЕПЕН НА ПРОМЕНА)				
		Нема промена	Занемарлива	Ниска	Умерена	Висока
ЧУВСТВТЕЛНОСТ(ВРЕДНОСТ) НА ОКОЛИНАТА	Многу висока	Незначителна	Ниска	Умерена или висока	Висока или многу висока	Многу висока
	Висока	Незначителна	Ниска	Ниска или умерена	Умерена или висока	Висока или многу висока
	Medium	Незначителна	Незначителна или Ниска	Ниска или Умерена	Умерена	Умерена или Висока
	Ниска	Незначителна	Незначителна или Ниска	Незначителна или Ниска	Ниска	Умерена
	Занемарлива	Незначителна	Незначителна	Незначителна или Ниска	Незначителна или Ниска	Ниска

Се смета дека влијанијата класифицирани како „незначајни“, „ниски“ и „умерени“ не бараат дополнително ублажување. Се смета дека влијанијата класифицирани како „високи“ или „многу високи“ бараат специфично/насочено ублажување и адаптивно управување што ја потврдува ефикасноста на ублажувањето и/или потребата за дополнително ублажување.

Дополнително резиме на оцената на влијанието врз културното наследство

Овој дел дава кратко резиме на дополнителната оцена на влијанието на културното наследство за 21 регистрирана и евидентирана локација долж трасата. Целосната оцена на влијанието е дадена во посебен документ (видете го Додатокот на овој извештај на ОВН). Останатите локации во регионот на Гевгелија, Богданци, Неготино и Демир Капија се на големо растојание од трасата на гасоводот и се смета дека немаат влијание со изградбата на предложениот гасовод.

Од 21 оценети локалитети, 5 се регистрирани локалитети долж трасата во општините Гевгелија и Богданци.

- Рудина (Шипков Дол) – с.Стојаково
- Керамидарница – с.Прдејци
- Главица – с.Прдејци
- Голи Рид – с.Смоквица
- Градиште – с.Габрово

Изградбата на гасоводот се очекува да има „ниско“ до „умерено“ влијание врз овие локации.

Останатите 16 регистрирани локации се наоѓаат во општините Демир Капија и Неготино.

- Калугерска Чука – с.Дрен
- Бука – с.Дрен
- Црквиште – с.Дрен
- Горен Змеовец – с.Дрен
- Оризарски Гробишта – с.Дрен
- Падината – с.Чифлиг
- Оризари - с.Чифлиг
- Илимов Рид - с.Чифлиг
- Свети Атанасиј - с.Чифлиг
- Оризарско Поле – СтароСело – Модра Стена – Бесвичко Поле – с.Чифлиг
- Пенев Камен – с.Чифлиг – Демир Капија
- Бо(у)гдашна (Богатишина) Глава – с.Прждево
- Атанасица – с.Тремник
- Орманков Гроб - с.Тремник
- ЈакаЧешма – Црквар - с.Тремник
- Чаир Рид - с.Тремник

Изградбата на гасоводот се очекува да има „незначително“ до „умерено“ влијание врз овие локации.

Со дополнителната оцена е констатирано дека нема директно физичко загрозување на ниту еден евидентиран или регистриран споменик на културата долж трасата на гасоводот.

Мерки за ублажување

Се препорачуваат следниве мерки за ублажување:

За подрачјето на регионот Демир Капија и Неготино

- Задолжителен археолошки надзор на трасата при изградба од стационажа 48,0 до 53,0 km, од 58,0 до 61,0 km; и
- Задолжителни археолошки ископувања на просторот на Блок станица БВС-ИЗ пред изградбата, во обем од 20% од градежната површина, со задолжителни ископувања за време на дупчењето, откриени се археолошки објекти.

За подрачјето на регионот Гевгелија и Богданци

- Задолжителен археолошки надзор при изградба на гасоводот од стационажа од 10,5км до 11,5км и од 19,5км до 20,0км.

На овие делови од гасоводот се предлага задолжителен археолошки надзор за време на изградбата бидејќи локалитетите на културно наследство се наоѓаат поблиску до оската на гасоводот во споредба со другите локалитети, а густината на локалитетите во овие делови е поголема. Дополнително, локалитетите се само испитани, а периметарот на локациите сè уште не е утврден.

Во согласност со Законот за заштита на културното наследство, доколку при изградбата на гасоводот се најде локалитет на културно наследство, градежните работи веднаш ќе престанат, и треба да се извести соодветната институција за заштита на културата за да се утврди во врска со натамошните конзерваторски работи. пред да започнат градежните работи.

Надзорот на изградбата треба да вклучи експерти за културно наследство од археолошко потекло со соодветно образование и искуство во работи за конзервација на културното наследство во областа на Гевгелија, Демир Капија и Неготино. Ова барање треба да биде вклучено во планот за управување со изградбата.

Најважните археолошки локалитети во Гевгелија, Богданци, Неготино и Демир Капија

Овој дел дава основен опис на некои од поважните локалитети на културно наследство во поширокиот регион. Ова е дадено за општи информации во однос на културните вредности присутни во поширокиот географски регион. Ниту една од локациите опишани во овој дел не е засегната од изградбата на предложениот гасовод.

Гевгелија-Валандово

Градот Гевгелија се наоѓа во централниот дел на гевгелиско-валандовската клисура, на источната тераса помеѓу реките Конска, Сува Река и Вардар. Од западната страна градот е опкружен со масивите на планината Кожуф. Гевгелиско-валандовската клисура го зафаќа просторот помеѓу Демиркаписката клисура и Циганска Река на југ, регион кој се карактеризира со различни културно-историски предели. Клисурата е всушност депресија, остаток од неогената езерска фаза која завршила во раните фази на геолошката историја на Земјата, кога водите од системот на долината на реката Вардар, поради неотевтонични движења, се изеале низ реката Вардар во Егејско Море. Од геолошки аспект, основата на теренот во најголем дел ја сочинуваат магматските карпи на габро-дијабазативниот масив кои го градат централниот и западниот дел на областа.

Атиќи, село Црничани- Нов Дојран (културна група Амзабегово-Вршник)

При ископувањето и истражувањето откриени се делови од населбите и предмети за секојдневно живеење со многу богат инвентар. Тука припаѓа фрагментираната керамичка керамика, накит, антропоморфни фигури и камени алатки.

Вардарски Рид, југоисточно од Гевгелија

Локалитетот се наоѓа во југоисточното предградие на Гевгелија и се простира на два рида, западниот рид (рид 1) и источниот рид (рид 2) кои се меѓусебно поврзани. Источната страна на ридот- Рид 2, делумно го формира десниот брег на реката, на чиј врв е пронајдена акрополата, централен комплекс околу кој е изградена внатрешна купола со широчина од 1,20 метри. Огромните физички оштетувања на овие делови од локалитетот не оставија доволен простор за понатамошно успешно истражување. На израмнетиот простор (седло), помеѓу ридот 1 и ридот 2, откриени се остатоци од развиена населба. Откриениот подвижен материјал е составен од фрагментирана и цела керамичка керамика пронајдена во зачуваните делови од станбените објекти. Во музејската колекција на керамички садови има и груби и мазни рачно изработени садови. Фината керамика се карактеризира со квалитетот на подготовката и бојадисувањето на саксиите и грубите предмети за кујнски цели (огнени питоси за складирање на општи работи). На југоисточната страна на Ридот 1 се наоѓаат остатоци од некропола. Вардарски Рид бил погодна локација за населување низ вековите, а на неговото подрачје биле наталожени многу остатоци од различни животи и погребни од различни археолошки периоди, со што се создал еден од најкомплексните археолошки локалитети – со сложена стратиграфија со културни остатоци од различни периоди, од доцното бронзено доба до македонско-хеленистичкиот период и формирањето на Римската империја. Досега на локалитетот затекнавме ненаселени места и занаетчиски град Стоа – дел од Агора Вардарски Рид, улици, плоштади, печки за керамика и метал, уредување и други инфраструктурни населени содржини.

Високиот стандард и нивото на културен развој сведочат за откриената када во куќа на источната тераса. Луксузни но и за секојдневна употреба, керамика за маса, козметика, накит, релјефни чаши, светилки, кантарос, унгвентариуми, садови за пакување, металуршки производи и алати - клешти, ножеви, српови, клучеви, модел за теракотата, печки за подлога на керамика итн. Како најважен и репрезентативен наод е скулптурата на Афродита, која го отсликува вкусот и стилот на времето, модата и локалниот афинитет на населението во овој период.

Pic.4 - Vardarski Rid, relief cup with a motive of Macedonian shield (III-II c. BC)

Pic.5 - Vardarski Rid, terracotta bust of a goddess (II c. BC)

Гортуниа – Вардарски рид

Откривањето на камена плоча во 1999 година во која вториот ред од лево кон десно ги чита буквите... RTYNIA како и последно откритие на печат (отпечаток од печат) во 2010 година, каде што над перформансот на Најк качена на кочија е означен GORDINIA придонесе во разјаснувањето на градот Вардарски Рид.

Раул - Гевгелија

На северозападната страна од периферијата на Гевгелија се наоѓа локалитетот Раул (Старо лозје) кој е некропола уште од римско време (3-4 век). Локалитетот се наоѓа на благ рид кој доминира над непосредната околина. Денеска на тој рид е сместена подрачната казнено-поправна установа Гевгелија. Всушност, некрополата за прв пат е регистрирана во 1978 година при механичка подготовка на теренот за засадување на овоштарникот на регионалниот затвор кога пронашле четири гробни структури од двете огради. Во 1991 година имаше уште една интервенција кога ископувањата открија две гробници во централните гробови и гробница со иста хронолошка определба. Населбата се наоѓа на околу 500 метри северозападно од некрополата на позната кота под истото име - Раул и засадена со борови дрвја. На површината се пронајдени фрагменти од керамички садови, конструкција и куп камења.

Богородица Рид (Кофилак)

На спротивната страна, десниот брег на реката Вардар се наоѓа локалитетот Богородица Рид (Кофилак). Мала еднослојна населба се наоѓа на тешко пристапниот нагорнина и израмнета тераса. Веднаш под него, на јужната падина се наоѓа некрополата од железното доба – **Милци, сместена на левиот брег на реката Вардар**. При ископувањето на Богородица Рид во 1995 година, откриена е кука за живеење со зачуван инвентар.

Керамидарница

Остатоци од населба во доцното бронзено доба се регистрирани на локалитетот Керамидарница, лоциран помеѓу селата Прдејци и Смоквица, веднаш до патниот коридор Е – 75. Конечните граници на населбата сè уште не се дефинирани. Израмнетата тераса која се простира кон запад и југ е можна средна точка. Во истражуваниот дел на источната периферија се откриени два живи објекти. Формите и украсите на откриените фрагменти од керамички садови и временската рамка (13-11 в. п.н.е.) е идентична со горенаведените два споменати локалитети.

Лисичин Дол

Со откривањето на единствена, недопрена гробна целина во некрополата од железното време – Лисичин Дол, на западната периферија на Исар, погребаната личност е идентификувана како личност со статус на локална свештеничка, која датира од VII в. . п.н.е.), а на и околу лицето бил прикачен збир на автентични обредни предмети, меѓу кои имало и култна чаша.

Бишов Јавор – Смоквица

Откриена е бронзена чаша во рамна гробна конструкција (доцно железно доба, 7-6 в. п.н.е.) во блиската некропола Бишов Јавор, кај селото Смоквица, во зоната на алувијалната речна тераса на Вардар, не толку далеку од **Туфка**. Во организираниот простор препознаваме три типа гробна конструкција – цисти и обработени камени плочки, гробови во питоси и слободни закопувања во овални јами. Пронајдени се и предмети со доцноархајски карактеристики. Покрај употребата на бронза, беа воведени и нови материјали во изработката на накит (злато, сребро и килибар). Во гробната керамичка гарнитура се појавува нова форма на керамика- котон. Доколку постоеле одредени наменски градби (храмови) за практикување на ритуалите, тие сè уште не се откриени, тогаш слободно можеме да заклучиме дека во заедниците постоел верски поредок.

Pic.33 - Pyxis pendant, Bishov Javor, Gevgelija

Сува Река

Населението од праисториската железнодобна населба воспостави две нејзини некрополи во соседната околина на населбата. Првата некропола била лоцирана во и околу коритото на Сува Река, поврзана со концентрација на гробници во Парагон и јужниот дел на градот (помеѓу ул. „Илија Митов“, „РистоФрсинин“ и „Самоилова“). Втората голема некропола е Милци.

Марвинци – Кале Исар (Доберус/Идоменаи) Валандово

Во горниот тек на реката Вардар, која се аоѓа југозападно на левиот брег на реката Вардар, во општина Валандово, околу селото Марвинци се групирани неколку праисториски и антички локалитети (7 век п.н.е. до 6 век н.е.). Централно место зазема повеќеслојната населба **Исар – Кале**, која според досегашните истражувачи треба да се идентификува како античкиот град **Идомене (Идомени)**. Откриените подвижни предмети ја надополнуваат сликата за хетерогената материјална култура од раниот римски период и новата доцноримска култура, развиена со големите административни промени на Диоклецијан (284-305 н.е.) и почетокот на втората важна етапа во Римската империја. - доцна антика.

На врвот на ридот се наоѓа акрополата на населбата која во текот на целиот класичен период била покриена со одбранбен сид. Во досегашните истражувања на локалитетот, и покрај откриените остатоци од станбени објекти од македонско-хеленистичкиот и римскиот период, откриен е римски каструм-воен логор со делови од сидот и портата, а во подножјето на акрополата е откриен храм изграден од македонци и посветен на Херакле, т.е., императорот Комодо (180-192 н.е.). Покровител на храмот, македонијарх – постар македонски коинон доселен во Берија, по потекло бил од градот Исар. Просторот јужно и југозападно од акрополата се користел за погребување на населението од антиката. Во досегашните истражувања беа откриени околу 3000 гробови и гробници, со различност во гробната градба и употреба на погребните ритуали-инхумација и кремирање. Настаните на погребните и погребните ритуали, богатството и разновидноста на гробните куќишта (метални и керамички садови, накит, бронзени и скапоцени материјали, оружје, монети, теракота, бронзени скулптури итн.) ги одразуваат културните достигнувања, религиозните верувања и економската состојба на населението во времето што настанало и во добивањето демографска слика со полова и возрасна структура на населението.

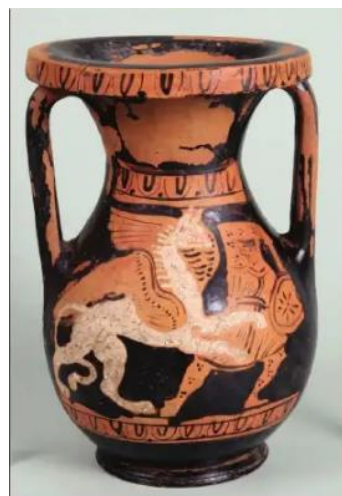
На локалитетот е пронајден патоказ на кој се споменува растојанието помеѓу античките градови Доберус и Идоменај, така што се создава претпоставката дека Исар во антиката бил еден од овие два града.

Pic.14 - The site Isar-Kale, Roman temple (II c.)

Pic.16 - The site Isar - Kale, terracotta findings (III-II c. BC)

Pic.18 - The site Isar - Kale, red figural pelike with image of struggle of Amazons with grifphon

Pic.17 - The site Isar - Kale, golden earrings with representation of a grifphon (IV-II c BC)

Градишор – Мрамор, Марвинци

До локалитетот Исар – Кале во селото Марвинци и веднаш на десниот брег на реката Вардар се наоѓа локалитетот Градишор – Мрамор. Се наоѓа на големо плато кое зафаќа површина од околу 5 декари и се наоѓа на 1,5 км југоисточно од селото Милетково. Во литературата оваа локација потенцијално се зема предвид како можно место на античкиот град Идоменаи. Во посебна евиденција за недвижното културно наследство на Северна Македонија од областа на археологијата, локалитетот е регистриран како населба и некропола од македонско-хеленистичкиот и римскиот период. Исто така, како дел од овој локалитет треба да се смета и доградбата **Манастир**, кој е во атарот на селото Смоквица и се наоѓа веднаш јужно од Градишор-Мрамор. Во претходните истражувања е откриена градба - римска куќа триклиниум, чија големина сè уште не е дефинирана и хронолошки може да се датира во 3-4 век од нашата ера. Пронајдени се вкупно десет соби, но во основа објектот се прошируваше на југоисток и југозапад.

Pic.13 - The site Isar – Kale, v. Marvinci and the site Gradishor – Mramor v. Miletkovo

Стакина Чешма – Валандово

Локалитетот Стакина Чешма се наоѓа на јужната периферија на градот Валандово, на само стотина метри од последниот подем на Римската империја кон крајот на 3 и почетокот на 4 век од нашата ера, каде Римјаните изградиле луксузна куќа. Во досегашното истражување беа пронајдени десетици простории, а иако објектот не е целосно дефиниран, според големината, разновидноста и изобилството на подни мозаици изработени во *opus sectile* и *opus tessalatum*, насликани сидови, луксузни садови, очигледно е дека ова е репрезентативен објект чии сопственици припаѓале на горните општествени слоеви. Истражувачите веруваат дека големиот објект е палата, која е дел од комплексот со луксузни градби изградени во градот Валандово.

Селиште – Габрово

Локалитетот Селиште се наоѓа на околу 2,5 километри источно од селото Габрово, сместен на голем рид. Во 2001 година на неговите јужни падини при вршење на заштитни археолошки ископувања беа пронајдени четири погребни структури со кремирани покојници. Според откриените погребни предмети, керамички садови, светилки, фибули, игли и монети, хронолошки овие откриени гробници можат да датираат од раноцарскиот римски период (1 век

п.н.е. – 1 век н.е.). Остатоци од населбата се видливи на површината северно од некрополата, во правец на издигнувањето на локалитетот.

Глоска Чука (Глос) – Грчиште, Прдејска Чука

Движејќи се од Исар кон југ, на левиот брег на реката Вардар се наоѓа селото Грчиште, во чија близина се наоѓа локалитетот Глос. На горната тераса биле откриени остатоци од урбанизирана населба, можеби античката Аталанта (Аталанте). Во непосредна близина на локалитетот, покрај патот за селото Ѓавато, откриени се гробни конструкции, карактеристични за железното доба, а исто претставува и населба од македонско-хеленистичкиот период.

Во регионот на општина Валандово се забележани уште три некрополи од железното време – **Мелезник во село Дедели, Каракуша и Зелениште**, кои датираат од почетокот на V в. п.н.е. Овие некрополи формално припаѓаат на гевгелиската културна група.

Туфка – Смоквица

Во јужната периферија на селото Смоквица се наоѓа локалитетот Туфка. По целата површина на локалитетот е откриен подвижен керамички материјал од железното доба, антиката и средниот век. Во границите на уништената акропола регистрирани се неколку погребувања без јасен археолошки и културен контекст.

Болован – Паљурци, Нов Дојран

Источно од градот Гевгелија, покрај патот Богданци-Нов Дојран, во непосредна близина на акумулацијата Паљурци и регионот на местото наречено Болован, откриена е некропола со исто име од железното доба. Степенот на зачувување на некрополата Болован е симболичен, но од увидот во недопрените гробни целини веруваме дека е една од побогатите некрополи 7-6 в. п.н.е.

Караула – Нов Дојран

При урбанизацијата на Нов Дојран, во населбата Караула, меѓу остатоците од уништената доцноантичка некропола се пронајдени движни предмети од железното доба.

Нов Дојран

Во населбата Нов Дојран и неговата непосредна околина се идентификувани повеќе локалитети од античко време. Всушност, населбата е изградена на урнатините на античка населба која постоела на западниот брег на Дојранското Езеро. Оваа локација, врз основа на податоците од античката литература, некои научници ја поставуваат како место каде што го идентификуваме античкиот град Доберус, додека други сметаат дека тука се наоѓала станицата Тауријана, која се наоѓа на картата на Појтингер.

Локациите **Манастира** и **Караула**, сместени во самото градско јадро, кои го претставуваат временскиот период на римската некропола можат да бидат први сместени во 3-4 век од нашата ера. На локацијата **Школо**, откриени се западната периферија на модерната населба, остатоци од ранохристијанска базилика (IV век н.е.), според истражувачите на локалитетот **Топлец**, треба да се очекува постоење на римска бања. Населбата под површински отпад потенцијално може да се наоѓа во западната периферија на Нов Дојран и пошироко до подемот познат под топонимот Пољана.

Со изградбата на колекторскиот систем беа оштетени одредени маала во населбата Нов Дојран, особено локалитетите Манастир и Караула.

Башот – Горна Корија, Негорци

Локалитетот Башот – Горна Корија се наоѓа на јужната периферија на селото Негорци и на околу 500 метри западно од Бањата Негорци, која се издига како висок рид составен од неколку помали врвови. На оваа локација, иако досега не се направени истражувања, можеме да ја сместиме населбата од римскиот период. Источната тераса на локалитетот, до современите селски гробишта, е сместена некропола од истиот период (2-4 век).

Брданов Камен/ Тумба, Богданци

На околу 1,5 км западно од Богданци, лево од регионалниот пат Богданци- Гевгелија, сместена во централниот дел на мала отворена долина на југ се наоѓа локалитетот Брданов Камен/Тумба. На доминантна висока со овална форма на локалитетот се наоѓа некрополата, а на нејзиното источно и југоисточно подножје се наоѓаат остатоци од населба од римско време (IV-V век).

Бистерна – Прдејци

Локалитетот Бистерна се наоѓа на 500 метри северозападно од селото Прдејци, веднаш од меѓународниот пат Скопје – Гевгелија и претставува населба од римско време. Заштитната истрага на локалитетот откри архитектонски остатоци (тегули, имбрекси, кршен камен, варов малтер), керамика, мозаични подови и тубулуси и огради.

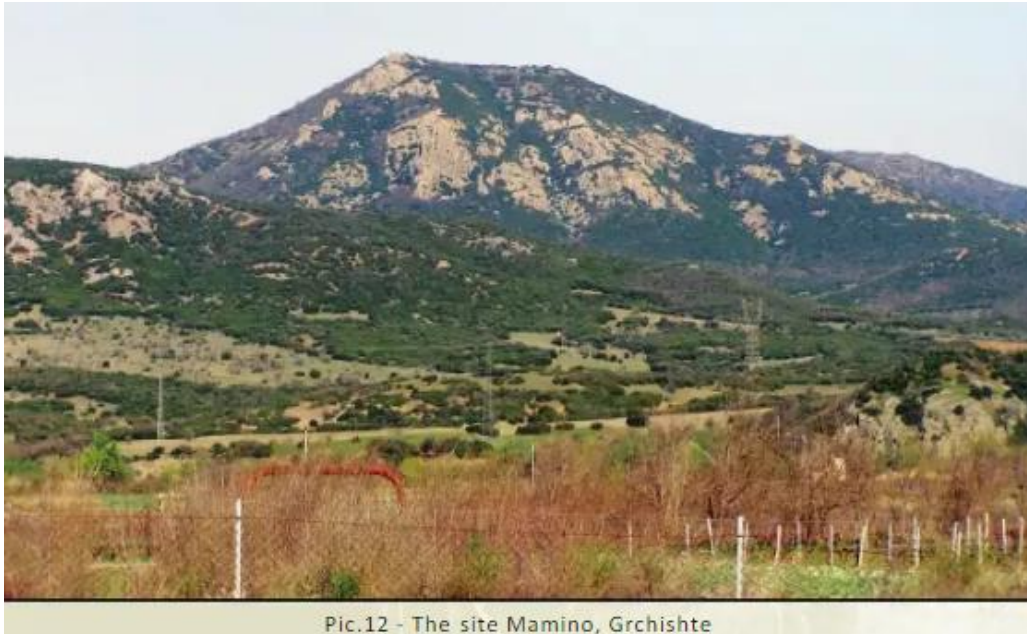
Сл.8 - The site Bisterna, v.Prdejci

Ветка Црква – Прдејци

Исто така, на североисточната периферија на селото Прдејци, кај железничката пруга Скопје – Гевгелија се наоѓа локалитетот Ветка Црква, каде што се пронајдени градежен шут и архитектонски пластични сакрални предмети од римско време. Овде беше пронајдено мермерно торзо кое прикажува машка фигура облечена во природна големина, фрагментирана скулптура како Палјатус.

Мамино – Ѓавото

Локалитетот Мамино е воспоставена населба од доцноантичкиот период (IV-VI век). Локалитетот се наоѓа на околу 4 км северно од селото Ѓавото, сместен на висок рид со зарамнето плато кое доминира во околината. На површината, освен градежен материјал и фрагментирани движни наоди, имало и куполо – одбранбен сид кој на одредени места е сочуван на висина од 1,20 метри.

Pic.12 - The site Mamino, Grchishte

Кале – Стрезов Град

Локалитетот Кале – Стрезов Град се наоѓа на левата страна на карпата на Демир Капија, каде што Челевечка река се спојува со Вардар. Масивот Кале – Стрезов Град е направен од варовник, чии страни се искачуваат до 200 метри, широки околу 400 метри и долги 1000 метри, со мали исклучоци се протегаат од север кон југ. Морфолошки е поделена на три зони, северна, централна и јужна. Самиот масив е одвоен од Тиквешката клисура со масивот Јуручки камен и длабокиот кањон на Челевечка Река. Оваа стратешка позиција го штити од честите напади кои доаѓаат од север.

На локалитетот се пронајдени ранохристијанска и средновековна црква, дел од западниот ѕид, источниот ѕид со кулата 1, два објекти и дел од кулата 2. Еден од предметите на источната страна е рановизантиски и обновен во 13 век, два. засебни соби, едната е со две нивоа, а другата е израмнета. Вториот објект е поставен на северната страна и бил активен до 10-11 век. Овој објект, покрај источниот ѕид, не е целосно откриен.

средновековна црква - Просек

Најраните наоди (фрагментирана керамичка керамика) на локалитетот се од доцниот бронзен период, поминувајќи низ рановизантискиот период кога е изградено централното утврдување и делови од северното плато. Одредени инвентар и реновирање на црквата покажуваат активности до првите неколку децении од турската инвазија.

Марков Град – Корешница

На јужниот крај на ридот Јуручки Камен, се наоѓа монументално утврдување, кое може да се користи како прибежиште. Се наоѓа на висорамнината, 600x280 метри, проширена од југ кон запад до реката Вардар и Челевечка река на исток. Трите локалитети се вертикални и над реките, високи 120-220 метри и непристапни. Доцноантичкото утврдување било изградено врз класичните и хеленистичките урнатини (5-3 век п.н.е.). Во IV век п.н.е., на северниот дел биле изградени најмалку четири нови кули, а на највисокиот југоисточен дел на платото била изградена акропола, 110x110 метри. Пронајдени се монети од Јустинијан I, Јован Цимиски и Михаил IV, како и латински и бугарски монети. На вкупната локација од 14 хектари ископани се секакви оружја, градежни материјали, алат и сл.

Како дел од ова утврдување е локалитетот Црквиште каде се пронајдени ранохристијанска и средновековна црква со гробишта.

Маркова Кула – Корешница

Археолошкиот локалитет Маркова Кула се наоѓа во полињата на селото Корешница, во близина на Демир Капија. Локалитетот е позициониран на важен крстопат покрај реката Вардар и помеѓу средното и долниот дел на Повардарие. Се наоѓа на највисокото место на масивот Јуручки Камен.

На истражуваниот дел од локалитетот се наоѓа утврдување со димензии 25x50 метри, на површина од 0,8 хектари, исто толку локалитети во Демир Капија почетоците се во хеленистичкиот период. Кулите се две, кабини во основата, од кршен камен, една на северната и едната на јужната страна. На западната страна има нов сид, од доцноримскиот период, втората половина на III век. Најновата активност била до средината на 13 век.

Кула – Корешница

На 400 метри јужно од локалитетот Маркова Кула и 250-350 метри северно од Марков Град, централно поставена на масивот Јуручки камен се наоѓа утврдувањето Кула.

Кула била изградена на постари хеленистички урнатини. Долга е 103 метри и широка 34, сидовите се широки 1,80-1,90 метри, изградени од цврст материјал во многу права линија. На јужниот сид има кула, две на аглите на северниот сид и една во центарот. Според И. Оваа новоизградена е поврзана со утврдувањето на југ со долго утврден сид од кршен камен. Западниот сид е уништен од ерозија. И. Микулчик вели дека има знаци на интензивно живеење во средниот век, а во основата на куќите од 13 и 14 век биле пронајдени многу монети.

Кула на Постралец – Демир Капија

Ова е северното утврдување на ридот Крастavec, сместено од десната страна на реката Вардар на 380 метри височина. Утврдувањето има стратешка позиција за преглед на патиштата што се протегаат низ кањонот. Утврдувањето е долго 410 метри, широко помеѓу 50 и 100 метри, најверојатно изградено на хеленистички остатоци. Најсилниот бил јужниот сид, покрај патот, а остатоците се високи 3 метри. Најдебел бил источниот сид, со 4,10 метри, утврден со бастион. Два посебни објекти се препознаваат како акрополи.

Градина – Пештера – Демир Капија

Овој локалитет се наоѓа на клисурата на масивот Крастavec, јужно од патот и на околу 400 метри од реката Вардар. Покрај градежните материјали, на североисточната позиција се пронајдени остатоци од кула изградена од камен и варовник. Имајќи ја предвид близината на

локалитетот Манастир и Црквиште, се претпоставува дека станува збор за населба од рановизантиски и средновековен период.

Ограда – Бистренци

При археолошките истражувања во 2008 година, откриена е населба на источната периферија на некрополата на локалитетот Ограда – Бистренци. На нејзината територија беа откопани четири дупки во земјата, длабоки 1,60-1,80, едната беше исполнета со органски материјали и фрагментирана керамичка керамика, втората беше со жртвување животни, јагнешко месо, а другите две беа без гробни материјали. Дел од фрагментираната керамика ни кажува дека оваа населба била активна во XI и XII век.

Црквиште – Демир Капија

Локалитетот Црквиште се наоѓа во подножјето на Долни Крастavec и Рамниште, на околу 750 метри од реката Бошава и 350 метри од реката Вардар. На локалитетот е пронајдена базилика датира од раното време на Јустинијан, која била во употреба прилично долг временски период, до крајот на 6 век. Оваа базилика била изградена на постара некропола која датира од хеленистичкиот период, како и поновите делови и погребните наоди, што покажува дека таа функционираше во текот на 14 и 15 век.

Црквиште – Демир Капија

Манастир

Овој локалитет се наоѓа на платото на масивот Долен Крастavec, веднаш на влезот од кањонот, 60 метри јужно од реката Вардар. Голем дел од оваа локација е уништен со изградба на патот, а подоцна и железницата. Истражувачите откриле објект во кабина, поделен на три долги правоаголни делови и еден дел што ги поврзува. Поради ваквиот тип на градба, мислат дека станува збор за црква или манастир. Оваа базилика е долга 15 метри и широка 11,70 метри, а во однос на анексите 20 метри. Изграден е на постар објект со техника на гипс картон.

Во самата базилика е пронајдена црковна икона на Св. Јован Богослов, која датира од 14 век, во која се наведува дека оваа црква била користена и подоцна во средновековниот период. Исто така, пронајдени се питоси за чување храна и над 30 гробови.

Црква (Црква) – Св.Петка – (Св.Петка) – Бистренци („Св.Илија“)

Локалитетот Св.Илија се наоѓа на 1км јужно од селото Бистренци, помеѓу селската црква и современите (денешни) гробишта. Црквата е изградена на постари остатоци од ранохристијанска црква. На овој локалитет немало многу археолошки истражувања, но знаеме дека бил изграден до 15 век со некропола.

Црква II (Црквалл), Кале-Стрезов Град – Челевец

Во подножјето на Кале-Стрезов Град, на рамна, речна тераса, кај Челевечка Река, се наоѓа уште една ранохристијанска црква. На површината на локацијата се очигледни бројни делови од кабини. Истите блокови се откриени и во локалитетот Црквиште и црквата на локалитетот Кале-Стрезов Град.

Св.Атанасие (Св.Атанасие)

На местото на раскрсницата за село Чифлиг се наоѓа Св.Атанасие. Денес на тоа место е изградена мала селска црква, на остатоци од постара средновековна или ранохристијанска црква.

Библиографија

- **AKRN 1996** = Археолошка Карта на Република Македонија том. 1, одг. ур. Цветан Грозданов и др. Скопје: МАНУ, Музеј на Македонија – Археолошки оддел.
- **Алексова 1953** = Алексова Блага. 1953. „Археолошки испитувања во Демир Капија“, Весник на МКД год. 1, бр. 1: 3-4.
- **Алексова 1955-1956** = Алексова, Блага. 1955-1956. „Еден нов тип на обетки во археолошките наоди во Македонија“, ЗАМ, кн. III: 91-93.
- **Алексова 1957** = Алексова, Блага. 1957. „Округли наушници од Демир-Капија“. ГИНИ год. 1, бр. 1: 47-57, Т.I-III.
- **Aleksova 1966** = Aleksova, Blaga. 1966. Prosek – Demir Kapija : Slovenska nekropola I slovenske nekropole u Makedoniji. Beograd – Skopje : Arheološko društvo Jugoslavije - Arheološki Muzej – Skopje.
- **Hald 1917** = Hald, Karl. 1917. *Auf den Trümmern Stobis*. Stuttgart.
- **Hahn 1867** = Hann, Johann Геилинг von. 1867. *Reuse durch die Gebiete des Drin und Wardar*. Wien.
- **Lilčić** = Лилчиќ, Виктор. 2008. „Три тврдини на македонските кралеви кај Демир Капија“, Македонско Наследство год. год. IX, бр. 33: 2-26.
- **Keramičiev 1961** = Керамидчиев, Апостол. 1961. „Белешки од рекогносцирањето во Струмичкиот Базен и по долината на Вардар“. *Зборник на Археолошки музеј Скопје* том III, 111-117.
- **Корошец 1956** = Корошец, Јосип. 1956. „Заштитно истражување у Демир Капији 1948 год. (Преисторија)“, *Зборник на Археолошки музеј – Скопје* кн. I 1956: 90-107.
- **Mandić 1986** = Мандиќ, Милоје. 1986. „Прилог кон проучувањето на некрополите од средниот век и раниот турски период во Македонија“. Во *Зборник посветен на Бошко Бабиќ, 147-150*. Прилеп : Институт за истражување на старословенската култура – Прилеп.
- **Микулчиќ 1987** = Микулчиќ, Горица. 1987. „Археолошки наоѓалишта во СР Македонија потврдени со монети од 6 век“. *Maced. acta archaeol.* 7-8 (1981-1982), 177-194.
- **Микулчиќ 2005** = Микулчиќ, Горица. 2005. „Грчки сликани и монохромни вази од Демир Капија“, *Зборник на ММ Археологија н.с.* 2: 83-132.
- **Микулчиќ 1970** = Микулчиќ, Иван. 1970. „Накит класичног доба из Демир Капије“, *Старинар XII*: 139-145.
- **Микулчиќ 1982** = Микулчиќ, Иван. 1982. „Хеленистички тврдини во Демир Капија и Бабуна“, *ГЗФФ* 8 (34): 127-143.
- **Микулчиќ 1984** = Микулчиќ, Иван. 1984. „Проблемот на Антигонеја“, *ГЗФФ* кн. 11 (37): 111-138.
- **Микулчиќ 1988-1989** = Микулчиќ, Иван. 1988-1989. „Топографија на Стенае – Просек – Демир Капија“, *ГЗФФ* кн. 15-16 (40-41): 65-87.
- **Микулчиќ 1994** = Микулчиќ, Иван. 1994. „Доцноантички фортификации“, во *Археолошка Карта на Република Македонија том. 1*, одг. ур. Цветан Грозданов и др. Скопје : МАНУ, Музеј на Македонија – Археолошки оддел, 139-149.
- **Микулчиќ 1995** = Микулчиќ, Иван. 1995. „Варвари во Македонија во доцната антика : (Литературни и археолошки потври). *ГЗФФ* кн. 22 (48), 239-254.

- **Микулчиќ 1996** = Микулчиќ, Иван. 1996. Средновековни градови и тврдини во Македонија. Скопје : Македонска Цивилизација, 1996.
- **Микулчиќ 1998** = Микулчиќ, Иван. 1998. Антички градови во Македонија. Скопје : МАНУ, 1998.
- **Mikulčić 2002** = Mikulčić, Ivan. 2002. *Spätantike und Frühbyzantinische Befestigungen in Nuludmakedonien : Städte – Vici – Refugien – Kastelle*. München : VERLAG, C. H.
- **Михајловски 2017** = Михајловски, Роберт и Орданче Петров. 2017. „Нови наоди од тврдината Просек, Демир Капија: Печатот на Георги Инеот, севаст и паракимомен, 1198 година“. *Патримониум.МК* год. 10, бр. 15, 227-231.
- **Papazoglu 1957** = Папазоглу, Фанула. 1957. *Македонски градови у римско доба*. Скопје: Сојуз на друштвата за антички студии на Македонија; Филозофски факултет.
- **Петров 2014** = Петров, Орданче. 2014. „Средновековните каменофрлачки постројки од тврдината Просек во списите на Никита Хонијат“, *Историја* год. XLIX, бр. 1: 137-146.
- **Петров 2017** = Петров, Орданче. 2017. „Претходен извештај од археолошките истражувања на локалитетот Црквиште, с. Корешница – Демир Капија : истражувања 2016“. *Археолошки Информатор* бр. 1: 71-78.
- **Петров 2018** = Петров, Орданче. 2018. „Претходен извештај од археолошките истражувања на локалитетот Кале-Стрезов Град, с. Челевец – Демир Капија : 2015-2017“. *Археолошки Информатор* бр. 2: 135-141.
- **Petrov 2018** = Petrov, Iliđanche. 2018. "A Newly Discovered Early Christian Barrel-Vaulted Tomb in Demir Kapija". *Folia Archaeologica Balkanica* IV: 405-425.
- **Петров 2021** = Петров, Орданче. 2021. *Грамот-тврдина Просек и неговиот ареал во средниот век*. Докторска дисертација, Универзитет св. Кирил и Методиј во Скопје.
- **Петровић 1961** = Петровић, Невенка. 1961. „Демир Капија : Архитектонски налази на сектору >>Манастир<<“, *Старинар н.с.* XII: 217-227.
- **Radovanović 1924** = Радовановић, Војислав. 1924. „Тиквеш и Рајец : Антропогеографска испитувања“, во *Насеља и порекло становништва (књига 17)*, уредник Јован Цвијић. Београд: СКА.
- **TIR** = Tabula [Tabula] imperii romani: K 34 Sofia. Naissus - Dyrrhachion - Scupi - Serdica – Thessalonike. Ljubljana: Römisch-Germanische Kommission, 1976.
- **Vinčić 1996** = Винчиќ, Живојин. 1996. *1000 години антика во тиквешијата*. Неготино : Собрание на Општина Неготино, 1996.
- **Vučković-Todiliovic 1957** = Vučković-Todiliovic, Duřanka. 1957. „Les Vases Grecs de Demir Kapija“. *Bulletin de L' Académie serbe des sciences* tome XIX, no. 5, 17-18.
- **Vučković-Todiliovic 1959** = Vučković-Todiliovic, Duřanka. 1959. „Un vase Homerique de provenance Macedonienne“. *Bulletin de L' Académie serbe des sciences* tome XXIV, no. 7, 9-10.
- **Вучковић-Тодоровић 1959** = Вучковић-Тодоровић, Душанка. 1959. „Грчки гроб из Демир Капије“, *Старинар н.с.* IX-X: 281-286.
- **Вучковић-Тодоровић 1961** = Вучковић-Тодоровић, Душанка. 1961. „Античка Демир Капија“, *Старинар н.с.* XII: 229-269.
- **Kartov V.**, et.al., *Gevgelija 1886-1986*, Skopje 1986
- **Papazoglou F.**, *Macedonian cities in Roman times*, Skopje 1957, 131
- **Papazoglou F.**, *ibid*, 131-132

- **Papazoglou F.**, *ibid*, 131; BitrakovaGrozdanova V., *Monuments from the Hellenistic period in SR Macedonia*, Skopje 1987, 17.
- **Sheldarov N., Lilchik V.**, *The kings in Ancient Macedonia and their coins*, Skopje 1994, 171, T. 8 59, 60; Huseinovski B., *Antic coins of Vardarski Rid*, Gevgelija 2004, 39, sl. 119-122
- **Papazoglou F.**, *ibid*, 242; BitrakovaGrozdanova V., *ibid*, 16; Sokolovska V., *Isar- Marvinci and Povardarje in Antic times*, Skopje 1986, 23
- **Papazoglou F.**, *ibid*, 132.
- **Papazoglou F.**, *ibid*, 48-73; BitrakovaGrozdanova V., *ibid*, 35; Sokolovska V., *ibid*, 26.
- **Lilchik V.** *Antic roads*, *Archaeological map of Republic of Macedonia*, Skopje 1994, 112-118.
- The research of the large number of the sites presented here, were carried out in the framework of the project “DolnoPovardarje – Amfaksitidavointikata” under the guidance of the authorities.
- **Vinchik Z., Ivanovski M.**, *Vardarski Rid – Gevgelija, prehistoric and ancient settlements*, *Archaeological studies* 22, Belgrade 1981, 49-51; **Huseinovski B., Spasovska-Dimitrioska G.**, *Vardarski Rid- Gevgelija, researchers in 1994*, *Macedoniae acta archaeologica* 15, Skopje 1999, 157-182; **Mitrevski D.**, *Ancient Macedonian city of Vardarski Rid*, Skopje 2001; **Slamkov E.**, *Art of Vardarski Rid*, Gevgelija 2004;
- **Slamkov E.**, *Housing from the 4th to the 1st Century BC in the Ancient Town at Vardarski Rid*,
- The seal was discovered with systematic research on the site in 2010 under the guidance of the authorities. Full scientific analysis and publication of this important finding is under way.
- **Rostov K.**, *ibid*, 166-171.
- **Blazevska S.**, *Acropolis of Gloska Chuka*, *Macedoniae acta archaeologica* 19, Skopje 2010, 193-208.
- **Slamkov E.**, *Gradishili- Mramili, Miletkovo*, *Macedonian archaeological research* 1, Skopje 2008, 160-165.
- **Shurbanovska M.**, *Roman House (palace) at Valandovo*, *Macedoniae acta archaeologica* 13, Skopje 1993, 171-183.
- **Aleksova V.**, *Excavations in New Dojran*, *Archaeological research* 2, Belgrade 1960, 135-139.
- **Slamkov E., Gushev G.**, *Roman burials in Dojran*, *Macedoniae acta archaeologica* 16, Skopje 2005, 189-209.
- **Zdravkovski D.**, *Archaeological research at Atici, Crnichani*, Gevgelija, *Macedoniae acta archaeologica* 10, 1985-1986, Skopje 1989, 79-87.
- **Cermanovic A., Srejavoc D.**, *Lexicon of religion and myths of ancient Europe*, Belgrade 1996, 39-47.
- **Mitrevski D.**, *The grave of the Paeonian priestess from Marvinci*, *Macedoniae acta archaeologica* 15, 1996-1997, Skopje 1999, 69-85.

**Додаток: Дополнителна оцена на влијанието - Археолошки
локалитети долж трасата на гасоводот**

(Посебен документ)